

ISROIL TARIXNAVISLIGI: AFSONA VA HAQIQAT

To‘ychiboy Taylaqov

TDSHU doktoranti

toyloqovta@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola 1948-yildan 2025-yilgacha bo‘lgan davrda Isroil tarixnavisligining tadrijiy rivojlanishini tahlil qiladi. Dastlabki o‘n yilliklarda Isroil tarixchilari yosh davlatning xalqaro va ichki legitimligini mustahkamlashga xizmat qiluvchi «asoschi qahramonlik» paradigmasiga tayangan. Biroq, 1980-yillarning oxiriga kelib, maxfiy davlat arxivlarining ochilishi va ijtimoiy-siyosiy o‘zgarishlar natijasida o‘tmishni tanqidiy o‘rganuvchi «Yangi tarixchilar» harakati yuzaga keldi. Ular Isroil davlatining tashkil topishi bilan bog‘liq bo‘lgan an‘anaviy qarashlarni, xususan, Falastin qochqinlari masalasining kelib chiqishi va 1948-yilgi urushdagi kuchlar mutanosibligi haqidagi afsonalarni ilmiy dalillar asosida shubha ostiga oldilar. Maqolada jamoaviy xotira, tarixiy narrativlar va davlat qonuniyligi o‘rtasidagi murakkab aloqalar ko‘rib chiqilib, yagona madaniyatni maqsad qilgan gegemonik «eritish qozoni» mafkurasidan tarqoq va o‘zaro raqobatlashuvchi guruhlariga ega bo‘lgan «mozaik jamiyat»ga o‘tish jarayoni tadqiq etiladi. Ushbu tahlil shuni ko‘rsatadiki, Isroilda tarix faqat o‘tmishni o‘rganish vositasi emas, balki hozirgi siyosiy va madaniy kurashlarning markaziy maydoni hisoblanadi.

Kalit so‘zlar: Isroil tarixnavisligi, Yangi tarixchilar, Etnokratiya, Jamoaviy xotira, Etnik siyosat, Mozaik jamiyat, Sionizm va post-sionizm, Falastin qochqinlari (Nakba)

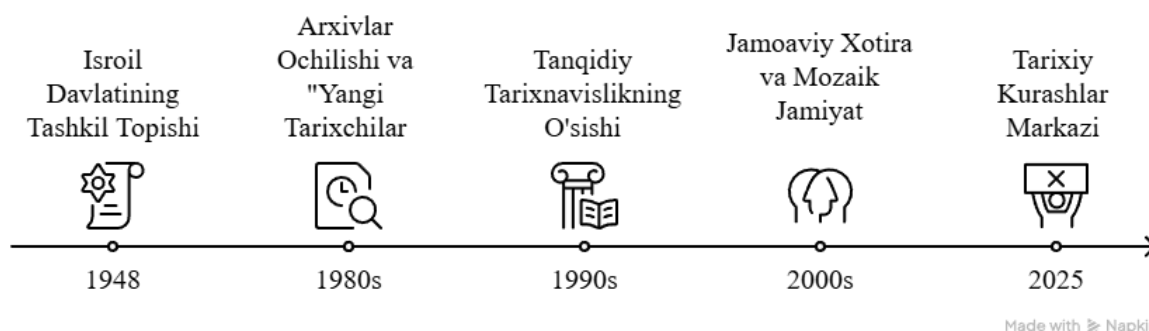
KIRISH

Zamonaviy Isroil davlatida tarix, jamoaviy xotira va davlat qonuniyligi o‘rtasidagi aloqadorlik o‘ta uzviy va hayotiy xususiyatga ega bo‘lib, o‘tmish talqini milliy o‘ziga xoslik hamda siyosiy barqarorlikning asosiy ustunlaridan biri bo‘lib xizmat qiladi. Isroil siyosiy va ijtimoiy tushunchasida tarix shunchaki o‘tib ketgan yillar davomidagi voqealar xronologiyasi emas, balki davlatning mintaqadagi yashash huquqini, uning hududiy da‘volarini va harbiy harakatlarining axloqiy ustunligini tasdiqlovchi dalillar tizimidir [1]. Isroilliklar uchun o‘tmish hikoyalarini nazorat qilish — bu bevosita kelajakni va milliy ongini shakllantirish vositasidir. Ushbu maqola Isroil tarixnavisligining 1948-yildan 2025-yilgacha bo‘lgan davrdagi murakkab va ziddiyatli tadrijini ko‘rib chiqib, «asoschi qahramonlik» dostonlaridan qutblashgan «mozaik jamiyat»ga o‘tish evolyutsiyasini tahlil qiladi.

1948-yilda davlat tashkil topganidan so‘ng qariyb qirq yil davomida Isroil akademik doiralari va jamoatchilik ongida «Eski tarixchilar» deb ataluvchi avlodning narrativlari mutlaq hukmronlik qildi. Ushbu davr tarixchilari, asosan, sionistik harakatning, mustaqillik urushining va davlat byurokratiyasining faol ishtirokchilari bo‘lib, ular millat qurish jarayonining bevosita targ‘ibotchilari sifatida namoyon bo‘lishdi. Ularning asarlarida 1948-yilgi Arab-Isroil urushi kichik va himoyasiz yahudiy jamoasining bahaybat, monolit arab armiyalariga qarshi «David va Goliat» sifatidagi mo‘jizaviy g‘alabasi tarzida tasvirlangan [2]. Bundan tashqari, ushbu an‘anaviy yondashuv mamlakat ichki siyosatida Ashkenazi va Mizrahi yahudiylarini yagona Yevropacha-sionistik millatga aylantirishni ko‘zlovchi «eritish qozoni» mafkurasini qat’iy yoqlab chiqqan. Bu davrda tarixiy asarlar arab-falastinliklarning o‘z yerlaridan qochib ketishini asosan ularning o‘z ixtiyori yoki arab siyosiy yetakchilarining chaqiriqlari bilan bog‘lab, yosh Isroil davlati va uning qurolli kuchlarini har qanday axloqiy mas’uliyatdan xoli etuvchi «asoschi afsonalar»ni mustahkamlashga katta hissa qo‘shgan [3].

1980-yillarning oxiriga kelib Isroil tarixnavisligida keskin inqilobiy burilish yuz berdi. Davlat arxivlarining maxfiylik muddati (30 yillik qoida) tugashi va millionlab maxfiy harbiy hamda diplomatik hujjatlarning tadqiqotchilar uchun ochilishi natijasida akademik maydonga «Yangi tarixchilar» guruhi kirib keldi. Ular davlat tarixnavisligining muqaddaslashtirilgan aqidalarini qat’iy shubha ostiga oldilar va o‘tmishni ilmiy, tanqidiy yondashuv asosida demistifikatsiya qildilar.

Isroil Tarixnavisligining Rivojlanishi (1948-2025)

Made with Napkin

Arxiv hujjatlariga asoslangan holda, Falastin qochqinlari muammosi shunchaki tasodifiy jarayon emas, balki davlat muassasalari va harbiylari tomonidan qo‘llanilgan siqib chiqarish, quvg‘inlar va ba’zi joylarda rejalashtirilgan amaliyotlarning qurboni ekanligi isbotlandi [4]. Shuningdek, 1948-yilgi urushda

Isroil harbiy kuchlari arab qo‘shinlaridan ham texnologik, ham kadrlar salohiyati jihatidan ustun bo‘lganligini ko‘rsatuvchi dalillar taqdim etildi [5].

«Yangi tarixchilar» tomonidan qilingan bu ilmiy xulosalar nafaqat o‘tmishni, balki bugungi Isroil jamiyatining o‘z-o‘zini anglashini ham tubdan o‘zgartirdi. Millatni sun‘iy ravishda birlashtiruvchi «eritish qozoni» paradigmasining yemirilishi evaziga, jamiyatdagi tizimli ijtimoiy-etnik tengsizliklar hamda davlat siyosatining marginallashtirilgan qatlamlarga (jumladan, falastinliklar va mizrahi yahudiylarga) nisbatan ta’siri bahs-munozara markaziga chiqdi. Natijada, an’anaviy yagona milliy qahramonlik narrativi o‘z o‘rnini ko‘p qutbli, qabila xotiralariga asoslangan va doimiy mafkuraviy urush holatida bo‘lgan «mozaik jamiyat»ga bo‘shatib berdi.

METODOLOGIYA

Ushbu tadqiqot 1948–2025 yillar davomida Isroil tarixnavisligida yuz bergan konseptual va paradigmatic o‘zgarishlarni tahlil qilish uchun o‘zaro integratsiyalashgan tarixiy va sotsiologik metodlarga tayanadi. Tadqiqotning asosiy usullaridan biri sifatida «qiyosiy tarixnavislik» yondashuvi qo‘llanildi. Bu usul turli akademik avlodlar – xususan, voqealarning bevosita ishtirokchilari bo‘lgan «Eski tarixchilar», tanqidiy yondashuvga ega «Yangi tarixchilar» hamda so‘nggi davrdagi post-sionist va neo-sionist tadqiqotchilar tomonidan ilgari surilgan tarixiy narrativlarni sinxron va diaxron jihatdan solishtirish imkonini beradi. Qiyosiy tahlil orqali bir xil tarixiy voqealarning (masalan, 1948-yilgi urush va uning demografik oqibatlarini) turli ijtimoiy-siyosiy davrlarda qanday qilib o‘zaro ziddiyatli shakllarda tasvirlangani, shuningdek, davlatni qonuniylashtiruvchi an’anaviy atamalarining qanday qilib tanqidiy diskurs bilan almashgani tizimli ravishda o‘rganildi.

Tarixiy narrativlarning o‘zgarishini faqatgina yangi dalillarning topilishi bilan izohlab bo‘lmaydi; u jamiyatdagi ijtimoiy siljishlar bilan chambarchas bog‘liqdir. Shu bois, maqolaning nazariy asosi sifatida bilim sotsiologiyasidagi «Kuchli dastur» tanlandi. Isroil intellektual tarixida ushbu yondashuvni chuqur tatbiq etgan sotsiolog Uri Ram ta’kidlaganidek, tarixchilar o‘rtasidagi ichki akademik bahs-munozaralar shunchaki o‘tmish faktlari ustidagi ilmiy ixtiloflar emas, balki jamiyatda chuqur ildiz otgan madaniy, etnik va siyosiy ziddiyatlarning akademik maydondagi bevosita ifodasidir [3]. «Kuchli dastur» prizmasi orqali ushbu maqola Isroil tarixnavisligidagi burilishlarga faqatgina fan ichidagi taraqqiyot sifatida emas, balki ashkenazi elitesining gegemonligiga nisbatan kamsitilgan guruhlar (xususan, mizrahi yahudiylar va falastinliklar) tomonidan bildirilgan ijtimoiy-sinfiy va etnik e’tirozlarning xronologik in’ikosi sifatida qaraydi [6].

Ushbu tarixnavislik va sotsiologik burilishning asosi hamda yangi tarixiy metodologiyalarning paydo bo‘lishi bevosita davlat arxivlari faoliyati bilan uzviy bog‘liq. 1980-yillarda Isroil arxivshunosligida «30 yillik qoida» faol tatbiq etila boshlanishi tadqiqotlar o‘zanini tubdan o‘zgartirib yubordi. Ushbu muddatning tugashi qoidasiga muvofiq, Isroil Davlat arxivi, Isroil Mudofaa kuchlari arxivi va Hagana arxivi kabi markaziy muassasalar mustaqil tadqiqotchilar uchun ochildi. Oldinlari o‘ta maxfiy sanalgan millionlab harbiy buyruqlar, diplomatik yozishmalar va hukumat majlislari bayonnomalarining maxfiylik maqomi bekor qilinishi empirik tarixiy tahlil uchun misli ko‘rilmagan manbalar bazasini yaratdi [4]. Aynan davlat hujjatlarining ochiqqligi «Yangi tarixchilar» harakatiga eski xotiralar va rasmiy dostonlarga tayangan davlat afsonalarini ilmiy va hujjatli dalillar bilan rad etish hamda o‘tmishni obektiv arxiv manbalari asosida qayta yozish uchun zarur bo‘lgan amaliy va metodologik sharoitni yaratdi [5].

NATIJALAR

Asoschi sionistik narrativlar (1948–1980 yillar)

Tadqiqot tahlillari shuni ko‘rsatadiki, 1948-yilda Isroil davlati tashkil topganidan so‘ng qariyb o‘ttiz yil davomida hukmronlik qilgan tarixnavislik yosh davlatning xalqaro va ichki qonuniyligini mustahkamlashga qaratilgan qahramonlik paradigmasiga tayanib rivojlangan. Ushbu davrdagi o‘tmish talqini ko‘pincha jarayonlarning bevosita ishtirokchilari, xususan, David Ben-Gurion kabi siyosiy yetakchilar hamda Netanel Lorch kabi rasmiy harbiy tarixchilar tomonidan shakllantirilgan. Ularning asarlarida 1948-yilgi Arab-Isroil urushi yaxshi qurollangan va son jihatdan ustun bo‘lgan arab qo‘shinlariga qarshi matonatli kichik yahudiy armiyasining qozongan mo‘jizaviy g‘alabasi — «David va Goliaf» to‘qnashuvi sifatida gavdalanitirilgan [2]. Shuningdek, ushbu dastlabki davr tarixnavisligining eng tayanch nuqtalaridan biri falastinlik arab qochqinlari muammosining kelib chiqishi masalasidir. An’anaviy sionistik narrativ yuz minglab falastinliklarning o‘z uylarini tark etishini «ixtiyoriy» qochish yoki arab siyosiy yetakchilarining o‘z armiyalariga yo‘l ochish maqsadida qilgan chaqiriqlari natijasi deb talqin etgan. Bu esa yosh Isroil davlatini va uning armiyasini «qurollarning axloqiy pokligi» g‘oyasi doirasida har qanday axloqiy va siyosiy javobgarlikdan xoli qilib, jamiyatda faqatgina «millat qurish» jarayonlariga e’tibor qaratish imkonini bergan [3].

Arxivlarning ochilishi va revizionist tanqidlar (1980–2000 yillar)

1980-yillarning oxiriga kelib, davlat arxivlarining maxfiylik muddatini belgilovchi «30 yillik qoida» o‘z nihoyasiga yetishi va millionlab maxfiy hujjatlarining deklassifikatsiya qilinishi Isroil tarixnavisligida misli ko‘rilmagan

inqilobiy burilish yasadi. Empirik arxiv hujjatlariga tayangan holda, o‘zlarini «Yangi tarixchilar» deb atagan akademik guruh Isroil davlatining asoschi afsonalarini ilmiy dalillar bilan parchab tashladilar. Xususan, Benni Morris Isroil Mudofaa Kuchlari arxivlariga tayanib, Falastin «Nakba»si shunchaki urushning tasodifiy yoki ixtiyoriy oqibati emasligini, aksincha, tizimli harbiy siqib chiqarish, qatliomlar va rejalashtirilgan quvg‘inlar natijasi ekanligini isbotlab berdi [4]. Ayni paytda, Avi Shlaym maxfiy diplomatik hujjatlar orqali sionistik yetakchilar va Iordaniya qiroli Abdulloh o‘rtasida Falastin hududini bo‘lib olish va mustaqil Falastin davlati tuzilishining oldini olishga qaratilgan «maxfiy kelishuv» bo‘lganligini fosh etdi [7]. Yana bir taniqli revizionist Ilan Pappé esa arxiv ma’lumotlari yordamida 1948-yilgi harbiy kuchlar nisbati haqidagi «David va Goliaf» afsonasini inkor etib, Isroil kuchlari aslida tarqoq arab qo‘shinlaridan ham harbiy, ham kadrlar salohiyati jihatidan ancha ustun bo‘lganligini ta’kidladi [5].

Isroil tarixini qanday talqin qilish kerak?

Made with Napkin

2000-yildan keyingi davr: Neo-sionizm va global tanqid

2000-yilda Kemp-Devid tinchlik sammitining barbot bo‘lishi va ikkinchi Intifadaning boshlanishi Isroil akademik hamda siyosiy muhitida keskin o‘zgarishlarga olib keldi. Ushbu davrda tarixnavislik sof empirik tortishuvlardan chiqib, chuqur mafkuraviy, sotsiologik va global miqyosdagi qutblanishni boshidan kechirdi. Oren Yiftaxel va Barux Kimmerling kabi olimlar an’anaviy demokratik paradigmalarni inkor etgan holda, Isroilni «etnokratiya» va «ko‘chmanchi-mustamlaka» davlati sifatida tasniflovchi yangi tanqidiy maktabga asos soldilar [8; 1]. Bu yondashuvga ko‘ra, Isroil davlat mexanizmi barcha fuqarolarga teng huquq berish o‘rniga, hududlar va resurslarni «yahudiylashtirish» siyosati orqali bir etnik guruhning ustunligini ta’minlashga xizmat qiladi.

Shuningdek, gegemonik ashkenazi elitasining siyosatini tanqid qiluvchi mizrahi yahudiylarning intellektual harakati kuchaydi. Yehuda Shenxav va Ella Shohat kabi olimlar ashkenazi yevrosentrizmi mizrahilarni o‘z madaniyatidan ajratib, ularni «sionizmning ichki qurbonlari»ga aylantirganini ta’kidladilar [9]. Biroq, «Yangi tarixchilar» va tanqidiy sotsiologlarning bunday radikal yondashuvlariga javoban, akademik doiralarda kuchli neonatsionalistik reaksiya yuzaga keldi. Efraim Karsh va Yoram Xazoni kabi mualliflar «Yangi tarixchilar»ni tarixni qasddan soxtalashtirishda va davlatning mavjudlik huquqini xavf ostiga qo‘yishda ayblab, ommaviy xotirada dastlabki sionistik qahramonlik dostonlarini qayta tiklashga va revizionist ilmiy xulosalarni marginallashtirishga urindilar [10; 11]. Natijada, ushbu davr tarixnavisligi jamiyatning chuqur bo‘linishi va tarixiy haqiqat ustidagi tinimsiz madaniy urushlar maydoniga aylanib qoldi.

MUHOKAMA

Ushbu maqolada tahlil qilingan tarixnavislikdagi siljishlar shunchaki akademik doiralardagi nazariy bahslar bo‘lib qolmay, balki Isroil jamiyatining o‘z-o‘zini anglashidagi chuqur ijtimoiy-siyosiy o‘zgarishlarning bevosita in’ikosidir. Dastlabki davrda tarix yosh davlatni qonuniylashtiruvchi va dunyoning turli burchaklaridan kelgan muhojirlarni yagona millatga aylantiruvchi «birlashtiruvchi vosita» sifatida xizmat qilgan edi. Biroq bugungi kunga kelib u o‘zining birlashtiruvchi funksiyasini to‘liq yo‘qotdi va jamiyatni qutblashtiruvchi qurolga aylandi. Zamonaviy Isroilda tarix milliy hamjihatlik ramzi emas, balki davlatning etnik tarkibi, hududiy nazorati va hatto uning mintaqada mavjud bo‘lish huquqi ustida borayotgan qizg‘in «madaniy fuqarolar urushi» maydoniga aylangan [12].

Isroil jamiyatidagi tarixnavislik evolutsiyasi

Made with Napkin

Bu jarayon sotsiologlar tomonidan jamiyatdagi «xotiraning xususiylashuvi» deb ataladi [13; 1]. Gegemonik sionistik narrativning yemirilishi natijasida Isroil jamiyati o‘zaro raqobatlashuvchi va har biri o‘zining mutlaq tarixiy haqiqatiga ega bo‘lgan alohida norasmiy «qabilalar»ga bo‘linib ketdi. Bugungi kunda dunyoviy ashkenazi elitasi, uzoq yillar marginallashgan Mizrahi yahudiylari, falastinliklar va dindor ultra-ortodoks guruhlar o‘rtasida o‘tmishni talqin qilish bo‘yicha hech qanday umumiy konsensus mavjud emas. Har bir guruh o‘zining hozirgi ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy da‘volarini oqlash uchun avtonom tarixiy xotirasidan foydalanmoqda. Masalan, mizrahi jamoasi Isroil tarixini g‘urur manbai sifatida emas, balki davlatning dastlabki yillaridagi tizimli diskriminatsiya va ashkenazi yevrosentrizmining qurboni bo‘lganlik qismati orqali talqin etsa, arab fuqarolari 1948-yil voqealarini mustaqillik urushi sifatida emas, balki faqat fojia — «Nakba» sifatida xotirlaydilar [14].

Tarixnavislikdagi ushbu parchalanish va tafovutlar bevosita Isroil davlatining siyosiy tabiati borasidagi yirik akademik bahslar bilan, xususan, «etnik demokratiya» va «etnokratiya» modellari o‘rtasidagi diskurs bilan chambarchas bog‘langan. Sami Smuha tomonidan ilgari surilgan «etnik demokratiya» modeli Isroilni o‘zining ozchiliklariga (xususan, falastinliklarga) rasmiy fuqarolik huquqlarini beruvchi, ammo ochiqdan-ochiq yahudiy ko‘pchilikning ustunligi va madaniyatini saqlab qoluvchi qonuniy davlat sifatida tasniflaydi [15]. Biroq, «Yangi tarixchilar» fosh etgan arxiv dalillariga tayanuvchi tanqidiy maktab vakillari, jumladan Oren Yiftaxel, bu ta’rifni keskin inkor etib, davlatni «etnokratiya» deb atashni ilmiy jihatdan to‘g‘riroq deb hisoblaydilar. Etnokratik modelga ko‘ra, Isroilning tarixiy va siyosiy mexanizmi barcha fuqarolarning tengligiga emas, balki hududlarni tizimli ravishda «yahudiylashtirish», yerni eksapropriatsiya qilish va

Isroilning siyosiy tabiati qanday?

Made with Napkin

hokimiyatni bitta dominant etno-millat foydasiga qat’iy taqsimlashga qaratilgan [8].

Arxivlarning ochilishi tufayli boshlangan intellektual inqilob tarix fanining chegaralaridan chiqib, davlat tuzilmasining qanchalik zaif va bo‘lingan ekanligini fosh etdi. Agar an’anaviy yondashuv o‘tmishni monolit va mukammal demokratik qiyofada ko‘rsatishga uringan bo‘lsa, bugungi kungi ko‘p qutbli tarixnavislik Isroilning o‘zini o‘zi anglashidagi hal qilib bo‘lmaydigan ziddiyatlarni, davom etayotgan mustamlaka oqibatlarini hamda chuqur ijtimoiy tengsizlikni ifoda etuvchi asosiy intellektual ko‘zguga aylangan. Ushbu madaniy to‘qnashuvlar Isroil tarixi har kuni Isroil ko‘chalarida, saylov uchastkalarida hamda qonunchilik organlarida qaytadan yozilayotganini tasdiqlaydi.

XULOSA

Ushbu maqolada keltirilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, 1948-yildan 2025-yilgacha bo‘lgan davrda Isroil tarixnavisligi o‘zining asl vazifasi – yosh davlatni qonuniylashtirish va yagona millatni shakllantirishdan to‘xtab, o‘zaro raqobatlashuvchi narrativlar to‘qnashadigan o‘ta murakkab maydonga aylandi.

Dastlabki yillarda siyosiy va akademik doiralarda hukmronlik qilgan «asoschi qahramonlik» va yagona «eritish qozoni» paradigmalari jamiyatning barcha qatlamlarini bitta umumiy sionistik mafkura ostida birlashtirishga xizmat qilgan edi. 1980-yillarda arxivlarning deklassifikatsiya qilinishi va «Yangi tarixchilar»ning ilmiy maydonga chiqishi natijasida bu monolit xotira parchalana boshladi.

Tarixiy obektivlikka qaratilgan bu intilish nafaqat 1948-yilgi urush va Falastin qochqinlari muammosining an’anaviy talqinini o‘zgartirdi, balki Isroil jamiyatining o‘zidagi chuqur ijtimoiy-etnik ziddiyatlarni ham ochib berdi. Ashkenazi gegemoniyasi, mizrahi yahudiylarning marginallashuvi va falastinlilarning tizimli ravishda istisno qilinishi kabi masalalar tarixiy muhokamalarning markaziga chiqdi. Natijada, yagona madaniyatli millat o‘rnini o‘tmishni turlicha talqin qiluvchi tarqoq guruhlardan iborat «mozaik jamiyat» egalladi.

Bugungi kunga kelib, Isroilda tarix faqatgina o‘tmishni aks ettiruvchi ko‘zgu emas, balki ijtimoiy qutblanish, etno-milliy populizm va davlat tuzilmasining tabiati ustidagi qizg‘in bahslarning siyosiy qurolidir. Isroil jamiyati endilikda umummilliy konsensusga emas, balki qismlarga bo‘lingan, bir-birini inkor etuvchi turli guruhlar xotiralariga tayanmoqda. Shu tariqa, Isroil tarixnavisligining evolyutsiyasi zamonaviy Isroilning nafaqat o‘tmishini, balki uning o‘ta nozik, parchalangan va ziddiyatli bugungi holatini tushunish uchun ham eng asosiy kalit bo‘lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Kimmerling B. The Invention and Decline of Israeliness: State, Society and the Military. – Berkeley : University of California Press, 2001. – 301 p.
2. Shapira A. Israel: A History. – Waltham : Brandeis University Press, 2012. – 520 p.
3. Ram U. Zionist Historiography and the Invention of Modern Jewish Nationhood: The Case of Ben Zion Dinur // History and Memory. – 1995. – Vol. 7, № 1. – P. 91–124.
4. Morris B. The Birth of the Palestinian Refugee Problem, 1947–1949. – Cambridge : Cambridge University Press, 1987. – 380 p.
5. Pappé I. The Ethnic Cleansing of Palestine. – Oxford : Oneworld, 2006. – 313 p.
6. Ram U. The Future of the Past in Israel: A Sociology of Knowledge Approach // Making Israel / ed. by B. Morris. – Ann Arbor : University of Michigan Press, 2007. – P. 202–228.

7. Shlaim A. Collusion Across the Jordan: King Abdullah, the Zionist Movement, and the Partition of Palestine. – Oxford : Clarendon, 1988. – 676 p.
8. Yiftachel O. Ethnocracy: Land and Identity Politics in Israel/Palestine. – Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 2006. – 350 p.
9. Ottman E. T. A Question of Historiography: The «New Historians» of Israel // *Ritsumeikan Annual Review of International Studies*. – 2008. – Vol. 7. – P. 55–67.
10. Karsh E. Fabricating Israeli History: The «New Historians». – London : Frank Cass, 1997. – 210 p.
11. *The Oxford Handbook of Israeli Politics and Society* / ed. by R. Y. Hazan [et al.]. – New York : Oxford University Press, 2021. – 928 p.
12. Diner D. Cumulative Contingency: Historicizing Legitimacy in Israeli Discourse // *History and Memory*. – 1995. – Vol. 7, № 1. – P. 147–170.
13. Gelber Y. Nation and History: Israeli Historiography and Identity Between Zionism and Post-Zionism. – London : Vallentine Mitchell, 2011. – 280 p.
14. Gelber Y. The History of Zionist Historiography: From Apologetics to Denial // *Making Israel* / ed. by B. Morris. – Ann Arbor : University of Michigan Press, 2006. – P. 47–80.
15. Smootha S. The Model of Ethnic Democracy: Israel as a Jewish and Democratic State // *Nations and Nationalism*. – 2002. – Vol. 8, № 4. – P. 475–503.